

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)

Oerlemans, F.J.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oerlemans, F. J. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

20 Verwey uit de redactie van De Nieuwe Gids

Willem Kloos – halsoverkop uit Londen naar Amsterdam teruggekeerd, bang als hij was dat Verwey hem het redactiesecretariaat wilde ontfutselen – slaagde er al snel in Albert Verwey binnen de vriendenkring te isoleren en hem ten slotte uit de redactie van De Nieuwe Gids te verdrijven. Met instemming van Van Eeden en Van der Goes legde Kloos Verwey een contract voor waarin bepaald werd dat Verwey de redactie van De Nieuwe Gids verliet, maar als medewerker aan het tijdschrift verbonden bleef.¹⁴⁷ Kloos kreeg zijn zin, maar de financiële gevolgen van het contract met Verwey stonden niet in verhouding tot wat het blad kon betalen.

Verweys plaats in de redactie werd spoedig na zijn vertrek ingenomen door de journalist Pieter Lodewijk Tak, wat werd medegedeeld aan de binnenzijde van de omslag van de aprilaflevering van 1890 van De Nieuwe Gids. Het contract met Verwey behoorde toen al tot het verleden en ook zijn rol als medewerker leek uitgespeeld.

Wat Kloos betrof was Tak niet uitsluitend voor zijn ‘politieke overzichten’ aangetrokken, maar ook om zich met de geldzaken van het tijdschrift te gaan bemoeien. In februari 1890 was Kloos inmiddels ruim een jaar terug uit Londen en nam hij de leiding over De Nieuwe Gids stevig ter hand. Hij maakte een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de eerste vier jaargangen. In het voorjaar van 1890 speelden er allerlei geldzaken. Volgens Kloos verwaarloosde penningmeester Van der Goes de boekhouding van De Nieuwe Gids en toen Van der Goes in mei 1890 een ‘greep in de kas’ deed, volgde daar een uitvoerige correspondentie over met zowel Van Eeden als met Tak. Daarbij vond Kloos, die als enige redacteur moest zien te leven van het tijdschrift, dat hij te weinig werd beloond voor zijn werk. Hij was het zat voortdurend te moeten bedelen om wat geld bij Van Eeden, die hem op zijn beurt weer maande om kopij. Kloos nam opnieuw initiatief en zag kans het baantje van Veth bij De Amsterdammer over te nemen en zo zijn inkomsten te vergroten.

20.1 Over een verbroken vriendschap die liefde heette

Het contract dat Verwey met zijn mederedacteureigenaren in oktober 1889 had gesloten, werd op de redactievergadering van 25 januari 1890 de facto al weer ontbonden.¹⁴⁸ Niet geheel ten onrechte, want deze duurbetaalde medewerker had tot dan toe nog geen letter geschreven voor *De Nieuwe Gids*. Verwey had voor de aprilaflevering vier vel kopij te leveren, zo luidde Kloos’ ultimatum.¹⁴⁹ Voldeed Verwey daaraan, dan konden ze wellicht wel

¹⁴⁷ Op 31 oktober 1889 tekenden de heren Van Eeden, Van der Goes, Kloos en Verwey een contract, waarbij de laatste verklaarde uit de redactie te treden en zich daarnaast verbond voor iedere halve jaargang van *De Nieuwe Gids*, te weten drie afleveringen en te beginnen op 1 november, ten minste 4 vel van 16 bladzijden druk te leveren. Daarvoor zou f 300,- per halfjaar worden betaald, die opeisbaar was in maandelijks termijnen van f 50,-. Uiteraard hield de redactie zich het recht voor niet alle kopij van Verwey zonder meer te plaatsen. Beide partijen hadden ook het recht het contract zonder opgaaf van redenen op te zeggen met inachtneming van een termijn van zes maanden. Als Verwey ervan af wilde dan kon dat met onmiddellijke ingang. Zie: G.H. 's-Gravesande, *De geschiedenis van De Nieuwe Gids. Brieven en documenten*, Arnhem 1955, p. 236-238; Maurits Uyldert, *De jeugd van een dichter, Uit het leven van Albert Verwey*, Amsterdam 1948, p. 273-274.

¹⁴⁸ *De Nieuwe Gids*-archief, 69 E 16, Koninklijke Bibliotheek (KB).

¹⁴⁹ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 1 februari 1890 en ondertekend door F. van Eeden, F. van der Goes en Willem Kloos, Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UBA): Hs.XLI B 7455. Ook in: Rob van de Schoor en Ilona Brinkman, *Van de liefde die vriendschap heet. Briefwisseling Willem Kloos-Albert Verwey 1881-1925*, Nijmegen 2008, p. 135.

met elkaar verder gaan. Verwey had van zijn toekomstige zwager Van Eeden inmiddels te horen gekregen welk besluit op de redactievergadering was genomen. Het was geen plezierige boodschap, zo schreef Van Eeden hem, maar: 'wij hebben onzen goeden wil getoond, wij konden niet weten wat je gereed hadt. Maar nu er voor de volgende aflevering weer niets van je is missen wij elken waarborg.'¹⁵⁰

Enig leedvermaak zal Van Eeden bij dit schrijven niet vreemd zijn geweest. Hij was allerminst gecharmeerd van het aanstaande huwelijk tussen zijn schoonzusje Kitty van Vloten en de 'burgerjongen' Albert Verwey, die, naar de mening Van Eeden, uitsluitend uit was op een goede partij met een gefortuneerd meisje Van Vloten.¹⁵¹ De beide brandbrieven uit de redactie prikkelden Verwey echter niet tot enige activiteit. Hij bleef in gebreke.

Kloos deed weliswaar op 1 februari een laatste poging Verwey als medewerker voor het blad te behouden, maar amicaal van toon was zijn schrijven zeker niet. Al eerder was op zijn verzoek in hun onderlinge correspondentie niet meer getutoyeerd: een formeel 'amice' volstond wat Kloos betref. Verwey trok zich aanvankelijk niets aan van het 'gevousvoyer' van Kloos.¹⁵² Kloos zou de brieven die op familiale toon waren gesteld eenvoudigweg terzijde leggen, zo schreef hij Verwey.¹⁵³ Verwey restte weinig anders, wilde hij met Kloos in correspondentie blijven, dan zich te schikken.

Voor Kloos was er kennelijk veel aan gelegen dat Verwey inzag dat hij door *De Nieuwe Gidsers* buitengesloten werd. Maar Kloos verlangde meer. Toen de breuk tussen Verwey en hem een feit was, stelde hij zijn vrienden van destijds voor de ondubbelzinnige keuze om zijn kant dan wel die van Verwey te kiezen. Zoals hij eerder de vrienden voor eenzelfde dwingende keuze stelde te kiezen tussen Verwey en Van Deventer. Van Eeden koos zonder enig voorbehoud de zijde van zijn redactiesecretaris. Van der Goes liet zich er weinig over uit, maar kroop toch meer naar de kant van Verwey dan naar die van Kloos. De overige *Nieuwe Gidsers* kozen zonder uitzondering voor Kloos, ook al begrepen ze maar weinig van de verwijdering tussen de vroegere vrienden.¹⁵⁴ Soms speelden ook persoonlijke motieven een rol bij hun overweging. Zeker twee van de bentgenoten, Van Deventer en Aletrino hadden met Verwey nog een rekening te vereffenen en lieten zich de mogelijkheid die Kloos hun nu bood niet ontgaan.

Zoals al in het eerste deel besproken is, dongen Van Deventer en Aletrino destijds ook naar de gunst van de aantrekkelijke Kitty. Tot hun verdriet moesten zij toezien hoe Verwey er met haar vandoor ging.¹⁵⁵ Van Deventer had in hun controverse uit 1888 al eerder in Verwey de streber herkend. De keuze voor Kloos was dus snel gemaakt. Ook Frans Erens, die nog een korte periode Van Eedens secretaris was en bij de Van Eedens in Bussum zag hoe 'Albertje' werk maakte van Kitty, schaarde zich aan de zijde van Kloos. Dat nam niet weg dat niet

¹⁵⁰ Brief van Frederik van Eeden aan Albert Verwey, d.d. 26 januari 1890. In: *Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap XI Albert Verwey*, juni 1948, p. 39.

¹⁵¹ Jan Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, Amsterdam 1990, p. 259.

¹⁵² Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 23 juli 1889 en Albert Verwey aan Willem Kloos [UBA: Hs. XLI B 7451] Ook in: Rob van de Schoor en Ilona Brinkman, *Van de liefde die vriendschap heet. Briefwisseling Willem Kloos-Albert Verwey 1881 -1925*, Nijmegen 2008, p. 132-133. Met de opmerking: op dezelfde brief in het handschrift van Verwey.

¹⁵³ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 26 september 1889, UBA: HS XLI B 7453. Ook in: Rob van de Schoor en Ilona Brinkman, *Van de liefde die vriendschap heet. Briefwisseling Willem Kloos-Albert Verwey 1881 - 1925*, Nijmegen 2008, p. 134

¹⁵⁴ G.H. 's-Gravesande, *De geschiedenis van De Nieuwe Gids. Brieven en documenten*, Arnhem 1955, p 216.

¹⁵⁵ Kees Joosse, *Arnold Aletrino, pessimist met perspectief*, Amsterdam/ Brussel, 1986, p.80-83. Zie ook: Maurits Uydert, *De jeugd van een dichter. Uit het leven van Albert Verwey*, Amsterdam 1948, p.262-263.

alleen Erens, maar ook wel de overige bentgenoten er schik in hadden dat Albert kans had gezien een 'rijke en betrekkelijk mooie' juffrouw te strikken.¹⁵⁶

Al eerder hadden de vrienden zich het hoofd gebroken over de vraag naar de oorzaak van de verwijdering tussen Kloos en Verwey. Voor een antwoord op die vraag van de vrienden moeten wij terug naar de laatste maanden van 1888 toen in het oktobernummer van de 4^e jaargang van *De Nieuwe Gids* (1889) Kloos' hartstochtelijke cyclus *Het Boek van Kind en God. Een passiespel* verscheen, maar ook, weliswaar niet in *De Nieuwe Gids*, Verweys sonnettencyclus *Van het leven*, die algemeen wordt gezien als een reactie op Kloos' *Het Boek van Kind en God*. Rond half oktober had Verwey onder de verschillende vrienden een afdruk van zijn sonnettenreeks *Van het leven* verspreid, die, net als Verweys *Verzamelde Gedichten* een jaar later, bij Versluys zou verschijnen.¹⁵⁷

In de brieven die de vrienden in de maanden na de breuk over de verwijdering tussen Kloos en Verwey wisselden, zochten zij zowel in Kloos' verzen als in Verweys sonnettencyclus een antwoord op de vraag wat tot de breuk tussen hen beiden had geleid. Tot Verwey een verhaal rondstrooide over pederastische neigingen van de redactiesecretaris, was er bij de vrienden geen enkele gedachte aan de mogelijkheid van Kloos' homo-erotische gevoelens en zij verwierpen dan ook Verweys suggestie van 'sodomieteerij'.¹⁵⁸ Niets dan verdachtmakerij was het commentaar van Van Deyssel en Erens. De laatste had wel een vaag vermoeden over de oorzaak van de breuk: 'Wat de verzen van Kloos betreft, mij dunkt dat daarachter de volgende achtergrond schuilt,' schreef hij op 16 oktober van dat jaar aan Van Eeden, om te vervolgen:

Daar ik slechts een vermoeden uitdruk, zoo geef ik dit alléén voor een later misschien beter inzicht. Ik verzoek je echter aan de litteraire vrienden mijn inlichting niet te melden. Verwey heeft Kloos iets aangedaan wat dezen laatsten zeer gekrenkt heeft, dit te meer omdat hun affectie groot voor elkaar was. Het Kind is Verwey en etc. Wat Verwey gedaan heeft, kan ik niet gissen; het is echter volgens mijn meening een

¹⁵⁶ Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890*, Amsterdam 1997, p.850. Zie ook: Cornelia van Uuden en Pieter Stokvis, *De gezusters Van Vloten. De vrouwen achter Frederik van Eeden, Willem Witsen en Albert Verwey*, Amsterdam 2007, p.107.

¹⁵⁷ Albert Verwey, *Van 't Leven, een Gedicht in Sonnetten*, Amsterdam 1888; Albert Verwey, *Verzamelde Gedichten*, Amsterdam 1889. In zijn *Verzamelde Gedichten* laat Verwey de eerste zeven sonnetten van zijn oorspronkelijke *Van het leven* weg.

¹⁵⁸ P. Kralt somt in zijn artikel 'De cyclische structuur van Het boek van Kind en God' in *De Nieuwe Taalgids* 72ste jrg. 1979, p. 6-7 op wat eerdere biografen dachten:

Donkersloot en De Raaf geloofden nog dat het om de liefde voor een vrouw ging. Kloos' eigen verklaringen hadden hen op dit dwaalspoor gebracht. Sinds de publicatie van Erens en vooral die van Uydert weten we, dat Kloos' relatie tot Verwey de achtergrond vormt. Van Eeten heeft, overigens niet op grond van *Het boek van Kind en God*, vervolgens aangetoond dat die verhouding erotisch gekleurd was. Michaël tenslotte twijfelt weer aan de juistheid van dit alles. Hij ziet de verhouding met Perk als achtergrond; de gedichten zouden dan ook veel vroeger geschreven zijn (1880/81). [...] Overigens lijkt mij de biografische achtergrond van weinig belang. Hij was slechts middel. Wij moeten deze gedichten niet interpreteren naar het leven van Kloos toe maar naar wat Kloos er daar trachtte gestalten te geven: een mystiek pantheïstische levensovertuiging.

bepaald iets. Vandaar nu de droefenis van onzen vriend Willem Kloos. De verzen zijn buiten twijfel mooi, alhoewel ik ook beken veel niet te begrijpen.¹⁵⁹

Een kleine maand later schreef dezelfde Erens 'confidentieel' aan Van Deysssel:

Er komen overigens directe toespelingen op Kloos voor, b.v. zijn kleurenblindheid etc. Op wie slaat nu: 'Herinnering I' van Kloos? 'Herinnering II' slaat blijkbaar op een vrouw. [...] In elk geval heeft het engagement van Verwey er toe bijgedragen de brouille te doen ontstaan. Vindt ge niet dat Verwey slim is door het veroveren der rijke en betrekkelijk mooie juffr. v. Vloten? Want bij Verwey gaat de trek voor een goed leven met zijn kunstambitie hand in hand.¹⁶⁰

Ook Arnold Ising meende dat hij de aanleiding tot het schrijven van deze poëzie kende. Hij betoogde tegenover Van Deysssel dat de gedichten van Kloos niet op Van Deysssel betrekking hadden, zoals deze zelf meende:

maar meer in betrekking staan tot een zekere jonge dame, met wie de dichter vroeger een platonische amourette gehad heeft. Trouwens door zijn plezierige wereldsche omgangsmanieren zou in een minder schrander brein dan het Uwe al licht de vraag opgekomen zijn of de dichter ook zelf de rol van God vervulde.¹⁶¹

Van Deysssel was door Ising niet overtuigd. Hij wist het zeker: Kloos' gedichten zijn niet aan Verwey gewijd, maar aan hém. Hij had er zijn dagboek nog eens op nagelezen:

Door middel van dat dagboek en mijn herinnering kan ik bijna strofe voor strofe Kloos' gedichten uit onze relatie commentariëren. Het blijft natuurlijk mogelijk, dat ik mij vergis, maar dan is dat toch een zeer bijzondere coincidentie.¹⁶²

Toen echter dezelfde dag het pakketje met Verweys bundel *Van het Leven* in Houffalize arriveerde, realiseerde Thijm zich dat hij fout zat. Hij schreef onmiddellijk aan Erens: 'Amice, Nu ik de verzen van Verwey, getiteld "Van het leven", gelezen heb, moet ik, dunkt me, mijn in mijn vorige schrijven aan je uitgesproken meening omtrent Kloos' verzen, wel veranderen. Want uit die verzen van Verwey blijkt nu duidelijk, dat Kloos' verzen Verwey golden.' Maar, voegt Thijm eraan toe, 'de achtergrond begrijp ik nu echter minder dan ooit.'¹⁶³ Van der Goes, die zich kennelijk ook afvroeg wat er zich tussen Verwey en Kloos afspeelde, gaf in een brief aan Van Deysssel een messcherpe karakterisering van Kloos' zielenleven, waaruit blijkt dat Kloos maatschappelijk ontredderd was:

¹⁵⁹ Brief van Frans Erens aan Karel Alberdingk Thijm, d.d. 16 oktober 1888, in: Harry G.M. Prick, 'Lodewijk van Deysssel en Kloos "Boek van kind en God"' in: *De Nieuwe Taalgids*, 62ste jrg. 1969, p. 408.

¹⁶⁰ Brief van Frans Erens aan Lodewijk van Deysssel, d.d. 10 november 1888, in: Harry G.M. Prick, *Lodewijk van Deysssel. Dertien close-ups*, Amsterdam 1964, p. 147 e.v.

¹⁶¹ Brief van Arnold Ising aan Karel Alberdingk Thijm, d.d. 16 oktober 1888, in: Harry G.M. Prick, 'Lodewijk van Deysssel en Kloos "Boek van kind en God"' in: *De Nieuwe Taalgids*, 62ste jrg. 1969, p. 409.

¹⁶² Brief van Karel Alberdingk Thijm aan Frans Erens, d.d. 31 oktober 1888, in: Harry G.M. Prick, 'Lodewijk van Deysssel en Kloos "Boek van Kind en God"' in: *De Nieuwe Taalgids*, 62ste jrg. 1969, p. 411 e.v.

¹⁶³ Brief van Karel Alberdingk Thijm aan Frans Erens, d.d. 31 oktober 1888, in: Harry G.M. Prick, 'Lodewijk van Deysssel en Kloos "Boek van Kind en God"' in: *De Nieuwe Taalgids*, 62ste jrg. 1969, p. 414.

Kloos heeft al zijn leven in zijn fantasiën geleefd [...]. Als hij zegt: ik ben de God op aard, de Nooit-Gekende; dan heeft hij werkelijk het gevoel van boven iedereen verheven te zijn. Maar als hij nu een uur later, als het sonnet áf is, en er komt iemand bij hem op visite, en hij zegt dan: Kniel voor me neer, ik ben onze lieve Heer, dan zegt gij: die Kloos is gek. Zóover drijft hij het nu niet; maar zijn hoogheid; zijn slecht-gehumeurdheid, zijn wantrouwen jegens sommigen; zijn bijna vrouwelijke verkleefdheid aan anderen, die even veranderlijk is als intens, zijn niettemin teekenen van een niet volledige afscheiding van zijn sentimenten, van de sentimenten die zijn fantasie opwekt, en van de werkelijkheid. Als Kloos maatschappelijk en geregeld is, dan schrijft hij geen verzen en zes kroniekjes in het jaar, en alleen onder de sterkste pressie van de noodzakelijkheid. Als hij verschrikkelijk nerveus en geëxalteerd is, zoodat vreemde menschen hem gek zouden noemen, als hij op een kanapee ligt te huilen en te razen, als hij dagen rondloopt als een wezenlooze, bijna zonder te eten of te drinken, als hij zich dan weer elken avond veertien dagen lang bedrinkt, als hij in accessen van woede zijn papieren verscheurt, zijn antipathiën te lijf gaat, zijn geld niet beter beheert dan een kind van tien jaar [...] – dan schrijft hij een paar vel voortreffelijke verzen. Hij heeft ditmaal mij zeer ernstig en herhaaldelijk verzekerd, dat hij elk oogenblik verwachtte te sterven; in de grootste kalmte, midden overdag, bij het rooken van een sigaar. [...] Ook heeft hij mij tien keer gezegd dat hij gisteravond, van morgen, van nacht gemeend had dat hij nú wezenlijk bezig was te sterven. Het verbaasde hem dan telkens grootelijks, dat hij na een kwartier nog leefde en na een half uur zich veel beter gevoelde. [...] Dit was grootheidswaanzin en doodsverbeelding tout pur; maar bewust bij tusschenpoozen. Een wezenlijke gek blijft zoo, gewoonlijk zonder bewuste periodes.¹⁶⁴

Van Deysssel kwam op 17 november, in een brief aan Erens, met weer een andere theorie. Het ging niet om een man, maar om een vrouw. Kennelijk had Kloos zich tegenover Van Deysssel uitgelaten over zijn gevoelens voor Kitty tijdens zijn verblijf in Houffalize, toen de vrienden de drankflessen niet onberoerd lieten:

Omtrent Kloos en Verwey moet ik u zeggen, dat ik niet geloof aan iets androgynen of pederastische betrekking tusschen hen. Kloos was verliefd, – lichtelijk – op dezelfde juffrouw, die nu Verweys geëngageerde is, – dat was mij al gebleken toen Kloos hier was. Het is dus het drama van den boezemvriend die met de bruid gaat strijken.¹⁶⁵

Waarop Erens een week later reageerde met de volgende analyse:

Wat de zaak van Kloos en Verwey betreft: ik geloof ook niet dat er een pederastische betrekking tusschen hen heeft bestaan. Het komt mij voor dat Verwey om zijn losscheuren van Kloos te legitimeren zinspeelt op pederastische neigingen die hij

¹⁶⁴ Brief van Frank van der Goes aan Karel Alberdingk Thijm, d.d. 11 november 1888, in: Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deysssel tot 1890*, Amsterdam 1997, p. 846 en p. 847.

¹⁶⁵ Brief van Karel Alberdingk Thijm aan Frans Erens, d.d. 17 november 1888, in: Harry G.M. Prick, 'Lodewijk van Deysssel en Kloos "Boek van Kind en God" ' in: *De Nieuwe Taalgids*, 62ste jrg. 1969, p. 419.

Kloos toedicht. Ik geloof ook niet dat Kloos een 'sodemieter' is: want dan zou hij anders moeten zijn dan hij is. Kloos voelde zich plotseling verlaten van iedereen [sic!]. Nu zegt Verwey, kom! Dat is onzin om tegen een man zoo te zijn, dat is sodomieterij. Dat Kloos ook op Kitty verliefd was, wist ik niet.¹⁶⁶

Daarmee was wat Van Deyssel betref de zaak helder en definitief gesloten. Ook Kloos' 'leermeester' Doorenbos, die geen enkele erotische implicatie onderkende, schreef vanuit Brussel over Kloos' sonnetten uit het *Boek van Kind en God*: 'Kloos dichtte weer, als uit een grafkelder, of als een mysticus in de middeleeuwen. Genoeg talent heeft hij, maar ik wensch voor een kunstenaar een samenloop van allerlei, niet kunstvaardigheid alleen.'¹⁶⁷ Alleen de schilder Israëls jr. – die overigens het nodige met Kloos te stellen had gehad –, zo memoreerde Erens, bleef de brouille van Kloos en Verwey bezighouden. 'Zeg François,' zo kon hij dan opeens vragen, 'weet jij het nu, waarom het is geweest?'¹⁶⁸

In *Vervlogen Jaren*, zijn voor het grote publiek bestemde reeks herinneringen in *De Maasbode*, schreef Erens over de breuk tussen de beide vrienden:

Onze geheele kring was getroffen door de breuk tusschen de twee vrienden en niemand begreep hoe die eigenlijk was ontstaan. Kloos was in dien tijd bij van Eeden in Bussum komen logeeren en toen ik er met dezen laatsten over sprak, kon ook hij geen heldere uitlegging geven. [...] Latere literatuur-historici zullen de aanleiding tot het ontstaan van deze verzen niet kennen.¹⁶⁹

20.2 In navolging van Shakespeare

Erens' voorspelling is grotendeels uitgekomen: de latere literatuurhistorici zijn verdeeld over de achtergrond van de verzen of trokken conclusies die vaak terug te voeren zijn op de tijdgeest van waaruit door hen geschreven werd. Ook deze biografie kan geen definitief antwoord geven, hoogstens, ingegeven door de huidige tijdgeest, nuanceren. De verschillende interpretaties van Verweys bijna dertig pagina's tellende studie over *Het Sonnet en de sonnetten van Shakespeare* zijn hier een voorbeeld van.

Als er al een bijdrage uit het eerste nummer van *De Nieuwe Gids* de aandacht had getrokken, dan was het Verweys bijdrage over de sonnetten van Shakespeare.¹⁷⁰ Men is het er in den brede over eens dat Kloos en Verwey in navolging van Shakespeare in het voorjaar van 1885 zich zetten aan het dichten van wat zij wilden noemen: Het Boek van Mysterie. Zowel Verwey als Kloos zou een krans van zevenenzeventig sonnetten schrijven die gewijd waren aan hun vriendschap. Het totaal van honderdvierenvijftig sonnetten dat moest worden

¹⁶⁶ Brief van Frans Erens aan Lodewijk van Deyssel, d.d. 25 november 1888. Hier geciteerd uit: Peter van Eeten, *Dichterlijk labirint*, Amsterdam 1963, p. 69. Van Eeten trekt de conclusie van de tijdgenoot Erens overigens in twijfel!

¹⁶⁷ Brief van Willem Doorenbos aan Frank van der Goes, d.d. 31 oktober 1888, Van der Goes-archief 875, IISG.

¹⁶⁸ J.F. Heybroek, Jessica Voeten, *Isaac Israëls in Amsterdam*, Bussum 2012, p.22

¹⁶⁹ *De Maasbode* van woensdag 22 februari 1933 het avondblad.

¹⁷⁰ Albert Verwey, 'Het Sonnet en De Sonnetten van Shakespeare', in: *De Nieuwe Gids* jrg. 1 afl. 1, oktober 1885, p. 67-96.

bereikt, zou gelijk zijn aan het totaal van de Shakespeare sonnetten.¹⁷¹ Tijdens het dichten van de sonnetten voor zijn vriend Kloos schreef Verwey ook aan zijn studie over de sonnetten van Shakespeare en daarnaast, aldus Van Halsema, aan zijn Gedicht 'Luciaan en Arthur'.¹⁷² De aangesprokene in de Shakespeare sonnetten is een vriend die door de dichter als een geliefde wordt verbeeld. De stap naar de relatie tussen Kloos en Verwey is niet moeilijk te maken en dat beeld van de geliefden is aan Kloos blijven kleven en hem bij voortdoring nagedragen.

Zo wordt verondersteld dat Verwey wat zijn Shakespeare bijdrage betreft vooral is ingefluisterd en voorgezegd door de zes jaar oudere Kloos. Verwey raakte te enthousiast is de verdere lezing en Kloos moest zijn leerling terugfluiten.¹⁷³ Een meningsverschil over 'een stuk' zou daar het bewijs voor leveren. Verwey vond het allemaal razend spannend, maar schrapte toch op gezag van de mentor Kloos flink wat passages zoals uit een kladversie van Verweys studie blijkt. Kloos zou altijd al beducht zijn geweest voor iets dat hem zou kunnen associëren met l'amour des males, aldus Van Halsema.¹⁷⁴

Dit hele spel van woorden heeft bij vele literatuurhistorici de vraag doen rijzen of er tussen Kloos en Verwey sprake was van een gepassioneerde vriendschap. Wellicht is het hier de plaats op de in het eerste deel al eerder besproken geaardheid van Kloos dieper in te gaan. Was de relatie tussen Kloos en Verwey homoseksueel? Dat blijkt uit niets.

Kloos' vermeende homoseksualiteit is, wat Vergeer betreft, een mythe.¹⁷⁵ Hij stelt dat 's-Gravesande de eerste was in de rij die het beeld van de homoseksuele Kloos op bedekte wijze naar buiten bracht. Vervolgens was het Kossman die de vriendschap tussen Kloos en Verwey homo-erotisch van kleur noemde en Van Eeten niet veel later met een volstrekte zekerheid over een homo-erotische relatie sprak. Verdere speculaties over een eerdere vriendschap tussen Kloos en Perk en Kloos en Beckering vervolledigden het beeld van de homoseksuele Kloos.¹⁷⁶

Terug naar de sonnetten van Shakespeare. Van Eeten wees er op dat Verwey en Kloos bij het samenstellen van de cyclus *Van de Liefde die Vriendschap heet*, ofwel *Het Boek van Mysterie*, zich geïnspireerd voelden door de Shakespeare-sonnetten.¹⁷⁷ Ook Stuiveling had oog voor de relatie tussen de sonnetten van Shakespeare en deze cyclus.¹⁷⁸ Van Halsema sluit zich hierbij grotendeels aan, maar tekent daarbij aan dat het de jonge Verwey wellicht niet zo zeer ging om een 'apologie van homo-erotische denkvormen en gedragingen', maar misschien wel veel meer werd gedreven zich te ontdoen van de hem knellende burgerlijke conventies.¹⁷⁹ Ook Koen Hilberdink stelde dat Kloos en Verwey Shakespeare wilden volgen

¹⁷¹ *Het Boek der Mysteriën. Van de liefde die vriendschap heet*. Voorzien van een nawoord door Frank Ligtoet en Marijke Stapert-Eggen; met medew. van Oege Dijkstra. Amsterdam 1992.

¹⁷² Van Halsema 2010, p.245 -246; Van Halsema 2003 63 e.v.

¹⁷³ Van Halsema 2010, p. 250.

¹⁷⁴ Ibidem.

¹⁷⁵ Charles Vergeer, 'Poëzie is een gezicht en een verheffing. Resten van een opgraving', in: *De Parelduiker*, jrg. 8, nr. 2/3 2003, p. 120-135 (131).

¹⁷⁶ Ibidem, p.129-132.

¹⁷⁷ P.van Eeten, *Dichterlijk labirint. Opstellen over het werk van Willem Kloos*, Amsterdam 1963.

¹⁷⁸ Garnt Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk. Een biografie*, Amsterdam 1957, p. 152

¹⁷⁹ J.D.F. van Halsema, 'Uit verlangen naar de eendere ander. Sleuteltekst van Albert Verwey opgedoken', in: *Parelduiker*, jrg. 8, nr. 2/3 2003, p.54-73.

daar zij al in 1885 het plan hadden opgevat *Het Boek der Mysteriën* samen te stellen.¹⁸⁰ Albert Verwey verbond met een 'kleine goocheltruc' de naam van Jacques Perk met de naam Shakespeare.¹⁸¹ Verwey schreef met potlood in zijn bundel *Gedichten van Jacques Perk Jacquesperk* daaronder *Jacquespere*. Dan ligt de volgende letterreeks, aldus Slijper, niet ver weg: *Shakespeare*. In twee kleine stappen overbrugt hij een afstand van drie eeuwen, om zo te laten zien hoe dicht Perks geheime vriendschapssonnetten bij die van Shakespeare staan.¹⁸²

In zijn kleine Shakespeare- biografie wees Bill Bryson op de homo-erotische elementen in Shakespeares sonnetten:

Shall I compare yhe to a summer's day?
Thou art more lovely and more temperate.
Rough winds do shake the darling buds of May,
And summer's lease bath all too short a date

What is unusual about these lines, and many others of an even more direct and candies nature, is that the person they praise is not a woman but a man. The extraordinary fact is that Shakespeare, creator of the tenderest and most moving scenes of heterosexual affection in play after play, became with the sonnets English literary history's sublimest gay poet.¹⁸³

Maar, voegde Bryson eraan toe: 'The Renaissance used the violent, sensuous terms for friendship between men that later generations reserved for sexual love.'¹⁸⁴ Bij Brysons opmerking zou Verwey, die zich in het eerste nummer van *De Nieuwe Gids* tegen de visie van de vooraanstaande Duitse Shakespeare-kenner uit die tijd Dr. Nicolaus Delius (1813-1888) keerde, dat Shakespeares houding een tegennatuurlijke zou zijn, zich zonder twijfel hebben aangesloten en zich hebben thuis gevoeld.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Koen Hilberdink, "Schoonheid van Smarten. Aspecten van literaire decadentie' in de bundel "Van de Liefde die Vriendschap heet" van Albert Verwey', in: *BZZLLETIN* 129, 14de jrg. nr. 129, oktober 1965, p. 53 e.v.

¹⁸¹ Slijper merkt op dat Verwey na verschijning van Perks *Gedichten* in december 1882 de bundel 'uiteraard' aanschafte. Uit de aantekeningen die Verwey in zijn exemplaar maakte, zo vervolgt Slijper, blijkt dat hij zich inmiddels ook in Rossetti had verdiept en verwijst Verwey in zijn exemplaar van Rossetti's *Ballads and Sonnets* een paar keer naar Jacques Perk. Zie: Bart Slijper, *In dit gevreesd gemis. Het leven van Willem Kloos*, Amsterdam 2012, p. 134.

Aardig is op te merken dat op 25 december 1882 Willem Kloos en Frank van der Goes bij het Leesmuseum het volgende verzoek doen: aanschaffen: 'A. Couat, La poésie Alexandrine en A. Hall Caine Recollections of Rossetti.' 'Is aangekocht', staat onder hun verzoek. Zie hiervoor: Archief van Het Leesmuseum, Stadsarchief Amsterdam inv. nr. 130.61.

August Henri Couat (1846-1898), *La poésie alexandrine sous les premiers trois Ptolémées*, Paris 1882 en Sir Thomas Henry Hall Caine (1853-1931), *Recollections of Dante Gabriel Rossetti*, 1882. Hall Caine was jarenlang Rossetti's secretaris.

¹⁸² Hierover o.a.: Bart Slijper, *In dit gevreesd gemis. Het leven van Willem Kloos*, Amsterdam 2012, p. 134.

¹⁸³ Bill Bryson, *Shakespeare. The World as a Stage*, London 2008, p. 138

¹⁸⁴ Ibidem, p. 145.

¹⁸⁵ Albert Verwey, 'Het Sonnet en De Sonnetten van Shakespeare', in: *De Nieuwe Gids* jrg. 1 afl. 1, oktober 1885, p. 67-96.

Verwey bracht het volgende tegen Delius in:

De laatste en belangrijkste moeilijkheid van Delius is deze: Dat de verhouding tusschen Shakespeare en zijn vriend onnatuurlijk was. Dat Shakespeare karakterloos moest zijn om zijn vriend zóo te vergeven, nadat deze zijn 'mistress' had verleid. Dat Shakespeare onzedelijk zou geweest zijn, indien hij tot die vrouw in de verhouding gestaan had, die in de sonnetten geteekend wordt. Tusschen Shakespeare en zijn vriend moet, naar de autobiografische lezing, een innige vriendschap hebben bestaan. Shakespeare gebruikt in de sonnetten niet de woorden *friend* en *friendship*, maar *love* en *lover*. Dit was in poëzie conventie, maar de stemmingen, in de verzen uitgedrukt, zijn 'genuine love' in haar rijkste verschijning. Zulk een vriendschap was in die dagen in Engeland, reeds vroeger in Italië en Frankrijk, niet zeldzaam. Telkens in tijden, als de golven van het leven hoog gingen en de passies en gedachten van een nieuwe periode de gemoederen verruimden, was het of de natuur zelf de grootste geesten te hoog had opgeworpen, om ze te kunnen dwingen tot meegaan in den gewonen loop der menschheid, die onder hen heenjoeg. De lichamelijke attractie der beide sexen bleef werken, maar de intellectueele hield op, omdat ze niet in voldoening eindigde. [...] Zoo schreef Montaigne een hoofdstuk vol teêrheid en tranen ter nagedachtenis aan zijn dooden Etienne de la Boétie. Zoo zong Michel Angelo zijnen vriend Tommaso Cavalieri toe met een hulde, die nooit zoo rijk van zoo trotsche lippen klonk. Zulk een omgang van den man met den man en den man met de vrouw, ligt in Shakespeare's sonnetten geïncarneerd. Met den man de geestelijke omgang van het intellect en het gevoel voor schoonheid, met de vrouw de lichamelijke wellust zonder gemeenschap van geest. Met den man de inspanning van alle krachten, waar de mensch zich meê gelukkig maakt; met de vrouw een storm van zinnelijke neigingen, waardoor het leven troebel wordt en de strijd om het geluk verzaard.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ Albert Verwey, 'Het Sonnet en De Sonnetten van Shakespeare', in: *De Nieuwe Gids* jrg. 1 afl. 1, oktober 1885, p. 67-96. Over Delius schreef Verwey o.a. op p. 75 e.v.:

Delius is de man, die het meest van allen op de uitlegging, die men aan de Sonnetten van het Quarto was begonnen te geven, had aan te merken. En hij heeft duidelijker dan de meesten uitgesproken, dat de Shakespeare der Sonnetten, naar die uitlegging, een onzedelijk en onverstandig wezen zijn zou en geheel anders dan hij zich Shakespeare had voorgesteld.

Ter illustratie sonnet 20:

A woman's face, with Nature's own hand painted,
 Hast thou, the Master-Mistress of my passion,
 A woman's gentle heart, but not acquainted
 With shifting change, as is false woman's fashion.
 An eye more bright than theirs, less false in rolling,
 Gilding the object whereupon it gazeth;
 A man in hue, all *Hues* in his controlling,
 Which steals men's eyes and women's soul amazeth.
 And for a woman wert thou first created,
 Till nature, as she wrought thee, felt a-doting,
 And by addition me of thee defeated,
 By adding one thing to my purpose nothing.
 But since she pricked thee out for women's pleasure,
 Mine be thy love, and thy love's use their treasure.'

vervolg noot 186:

Na lezing van Verweys *Sonnet en de Sonnetten van Shakespeare* is de transpositie naar de sonnetten uit *Het Boek van Mysterie* en de 'intieme' relatie tussen Kloos en Verwey eenvoudig te maken en ligt voor de hand. Maar Verwey stelt nog iets in zijn studie over het sonnet:

Doch de sonnetten zijn geen historisch verslag van toestanden. Zij zijn de in vers gebrachte uitdrukking van stemmingen, die uit die toestanden zijn ontstaan. Die toestanden liggen niet als verhaal er in, maar als oorzaak van stemmingen er achter. Men leert ze langzamerhand begrijpen, zooals men uit de exclamaties van een driftig mensch bij stukjes en beetjes begrijpt, waarom die mensch driftig werd. Ieder sonnet is zoo'n exclamatie in een andere stemming, in vreugd, smart, trots of toorn. En dit is niet iets, dat ik vermoed of geloof: het is een waarheid, die ieder lezer van de sonnetten erkennen moet. Of de toestanden reëel of fictief zijn verandert daaraan niets.

Vanuit een literair perspectief kan ook Kloos' veelbesproken brief aan Albert Verwey uit de herfst van 1888 worden gelezen. Kloos schreef Verwey onder andere het volgende:

Liefste Albert, het spijt me zoo heel erg, dat ik gisteren zoo leelijk ben geweest, om door mijn gepraat den indruk van die mooie verzen te bederven. Och, ik zou zoo graag goed voor je willen zijn en je gelukkig maken, maar ik ben dikwijls zoo egoïstisch en koud geweest, en daarom denk je dat ik het niet meer kan. Wat er in die verzen voor hard en hoogs staat, daar moet je alleen de mooie kracht van zien, hoor: 't was niet leelijk *in* me, dat verzeker ik je, verdoemd mooi, maar nu Mijn trots heeft zich thans uitgezongen,/De liefde komt weêr aan het woord./Zij hebben beï naar mij gedongen:/De liefde won, de trots verloor 't.¹⁸⁷

In de vertaling van Peter Verstegen, William Shakespeare, *Sonnetten*, Amsterdam 1993, p. 27:

Jij, van mijn hartstocht meesteres en meester,
Kreeg van Natuurs penseel een vrouwelijk aanschijn
En een zacht vrouwenhart, maar niemand leest er
Het vals verraad waar vrouwen toe in staat zijn;
Jouw oog vonkt meer, dwaalt niet zo vals als 't hare,
Geeft glans aan al waarop je blik wil rusten;
Als man gevormd, maar andere vormen waardig,
Tref jij het manlijk oog, de vrouw onthuts je.
Natuur had jou reeds half als vrouw geschapen
Toen zij, als scheppend, zich in jou verliefde,
En iets toevoegde dat mij heeft ontwapend,
Omdat doe toevoeging mij juist ontriefde.
Jouw deel betreft de vrouw en haar plezier, maar
Mij zij je liefde, haar je wellust dierbaar.

¹⁸⁷ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, eind september/ begin oktober 1888, in: Rob van de Schoor en Ilona Brinkman, *Van de liefde die vriendschap heet. Briefwisseling Willem Kloos-Albert Verwey 1881 -1925*, Nijmegen 2008, p. 109-111.

Gelezen vanuit het perspectief van Kloos' ideeën over kunst en emoties, krijgt ook Kloos' brief aan Jan Veth, uit het voorjaar van 1885 een andere lading. Deze brief duikt voortdurend op als bewijsstuk van Kloos' homoseksuele geaardheid.

Kloos schreef Veth, die zich ophield in Dordrecht, onder meer het volgende:

Jij verbergt je voor me, omdat je bang bent geen volkomen sympathie te vinden hoe weinig ken je me! Maar moet ik het mij daarom ook voor jou doen? Als je niet met me meê zoudt gevoelen, dan waren het toch alles louter woorden voor je, en zou je nog even wijs omtrent me zijn, als vroeger, en nu je het wèl doet, als je 't wilt, wèl, wat kan er schooners op de wereld zijn? Zonder dat, is de heele boel me niets waard, met dat voel ik de kracht in me tot alles. Ik moet je zeggen, wat er in mij *omgaat*, al doe je ook net, of je er niet naar luistert of het niet begrijpt. Waarom? Wel, omdat je de ziel van mijn ziel bent, en het blijven zult, welke vreemde sprongen je ook maakt en gezichten je ook trekt, om mij in de war te brengen.¹⁸⁸

Slijper heeft zich ook de vraag gesteld 'óf Kloos en Verwey homoseksueel waren'. Als antwoord op die vraag geeft hij het volgende:

Ja, natuurlijk: er was een sterke liefde in deze vriendschap. Maar tegelijk ook nee: homoseksualiteit is een ontoereikende kwalificatie. [...] Het is geen onjuist maar een gemakzuchtig etiket dat weinig verheldert. Dingen waren anders vroeger. Om te beginnen liepen vriendschappen tussen mannen vaak hoger op dan wat wij tegenwoordig als 'gewoon' zien, al was het alleen maar omdat ze vrouwen vrijwel nooit als boezemvriend zien. De verbondenheid tussen deze twee jongens die in bijna alle opzichten uitzonderlijke persoonlijkheden waren, kon zo sterk worden doordat zij in elkaar een verwante ziel herkenden. Ik denk niet dat een van hun vrienden Kloos en Verwey beschouwde als 'uranisten', zoals men homo's noemde.¹⁸⁹

Voor Joosse, die een biografie over de negentiende-eeuwse 'kenner van homoseksualiteit' Arnold Aletrino schreef, was het duidelijk hoe het met Kloos' seksuele geaardheid zat. Schrijvend over Aletrino's bijdrage aan het *Gedenkboek van De Nieuwe Gids* stelde hij:

Arnold Aletrino's artikeltje in het *Gedenkboek de nieuwe Gids* en het feit dat hij, Willem Kloos, zich in het voorjaar van 1885 onder behandeling stelt van Aletrino, roepen de vraag op of Aletrino één van de oorzaken van Kloos' psychische ontreddering, diens homoseksuele geaardheid onderkend heeft. Uit het herdenkingsartikeltje zou je kunnen opmaken dat Aletrino begrijpt waar het om gaat. Hij beschrijft Willem Kloos immers als iemand die veel geleden heeft onder de spot van de mensen. Dit artikeltje kan echter aangevuld zijn met informatie uit de tijd na de oprichting van *De Nieuwe Gids* en daarom blijft de conclusie dat Arnold Aletrino door Willem Kloos interesse krijgt voor het vraagstuk van homoseksualiteit, destijds uranisme genoemd, discutabel. Arnold Aletrino zegt zelf dat hij tot de bestudering van

¹⁸⁸ Brief van Willem Kloos aan Jan Veth, gedateerd 27 maart 1885, Veth-archief 001\50, RPK.

¹⁸⁹ Bart Slijper, *In dit gevreesd gemis. Het leven van Willem Kloos*, Amsterdam 2012, p. 199-200.

het uranisme is gekomen doordat een zoon van een collega hem confronteerde met dit probleem tijdens zijn spreekuur.¹⁹⁰

Kloos' homoseksualiteit staat voor hem vast. En dat alles omdat Kloos in 1885 bij zijn vriend de arts Aletrino op de deur klopte omdat hij zich beroerd voelde. Maar Kloos had kennelijk de 'pech' dat Aletrino uitgroeide tot een voorvechter van de bedreigde groep van homoseksuelen en de biograaf Jooose de verkeerde conclusies trekt.

Custers daarentegen nam de literatuur als uitgangspunt en liet zien dat in de poëzie van Perk, Kloos en Verwey uit de eerste jaren van Tachtig met elkaar samenhangende thema's regelmatig terugkeren: Het zijn de bekende thema's als de droom van de ideale twee-eenheid van twee zielen, het thema van de *splendid isolation* van de kunstenaar boven de massa en het afwegen van de liefde voor de vrouw tegen die van de zielsverwante vriend.¹⁹¹

Alles afwegende zou de conclusie kunnen luiden dat de vriendschap tussen de zielsverwanten Kloos en Verwey wellicht romantisch-platonisch van aard was, zoals die ook was geweest tussen de zielsverwanten Kloos en Perk. Van een erotische lading voortkomend uit homoseksuele gevoelens is vooralsnog geen sluitend 'bewijs' te vinden. De vraag of daaraan de voorzichtigheid van de negentiende-eeuwer ten grondslag lag om voor die gevoelens uit te komen of dat die gevoelens er niet waren, kan dan ook niet beantwoord worden.

Voor de biograaf is het een tegenvaller dat er geen duidelijke en ondubbelzinnige uitspraken over de persoon gedaan kunnen worden. Voor de literatuurhistoricus is en blijft het een goede zaak literaire producten met gepaste distantie te benaderen. Als de scheidslijn tussen persoon en werk dun is, zoals bij Kloos, dan is dat laatste vaak moeilijk: bij Kloos en Verwey speelden hun artistieke driften en hun meningsverschillen een dergelijk belangrijke rol, dat die 'persoonlijk' moesten worden uitgevochten. Het onderstaande moge dat duidelijk maken.

20.3 Kloos over de dichter Verwey

Verweys voorbereidingen voor het huwelijk met Kitty van Vloten maakten dat hij wat de kopij betrof in gebreke bleef, maar ook Kloos' uitvoerige bespreking van Verweys *Verzamelde Gedichten* (1889) in het decembernummer van de vijfde jaargang (1890) van *De Nieuwe Gids* zal Verwey allesbehalve gemotiveerd hebben zich in te zetten voor 'de schone' *Nieuwe Gids*-zaak.¹⁹²

'Als het geen moord is dan is het toch zeker doodslag uit onvoorzichtigheid,' verzuchtte Timmerman na lezing van Kloos' recensie over Verweys *Verzamelde Gedichten* tegenover Hein Boeken.¹⁹³ Moest dat nu zo, kon dat niet vis-à-vis, vroeg Kloos' oude leermeester

¹⁹⁰ Kees Jooose, *Arnold Aletrino. Pessimist met perspectief*, Amsterdam / Brussel 1986, p. 72.

¹⁹¹ Lucien Custers, "Toen werd ik sterk; maar hem deê 't pijn". "Cor Cordium" als keerpunt in een vriendschap', in: Ad Zuiderent, Ena Jansen en Johan Koppenol (red), *Een rijke bron. Over Poëzie*, Groningen 2004, p. 77.

¹⁹² Verwey 1889 (*Verzamelde gedichten*). Kloos, in: *De Nieuwe Gids* 5 (1890), I, p. 281-292. Zie ook:

'Letterkundige kroniek', in: *De Gids* 54 (1890), p. 591-604.

¹⁹³ Brief van Aegidius W. Timmerman aan Hein Boeken, d.d. 6 december 1889, *De Nieuwe Gids*-archief 69^E4, KB.

Doorenbos, niet op de hoogte van de verwijdering tussen de vrienden, zich af.¹⁹⁴ Neen, was Kloos' nuchtere antwoord. Kloos was van mening dat hij de lezers van *De Nieuwe Gids* moest laten zien wat voor knoeiboel Verwey bij elkaar had geschreven. Kloos' bespreking zou hem alleen maar goed doen.¹⁹⁵

Kloos had zijn voormalige vriend in zijn recensie dan ook niet gespaard – zoals hij dat nog wel had gedaan in zijn bespreking van Verweys bundel *Van Het Leven* in *De Nieuwe Gids* van april 1889.¹⁹⁶ Aanvankelijk was Verweys dichterschap, aldus Kloos in zijn *Literaire Kroniek*, niet meer dan een lief getijlp van de jonge dichter, die onder Kloos' leiding zijn eerste dichtregels dichtte, maar dan ineens was daar Persephone.¹⁹⁷ Weliswaar in navolging van Kloos' Okeanos, merkte Kloos nog even fijntjes op, maar toch: 'Zóó was er nog niet in ons vaderland gezongen, zoo heelemaal zonder wijsheid, zoo heelemaal om de vreugde van 't puur-schoon te zien. Maar dit schoone was een schoon, geheel en al gescheiden van de werkelijke wereld, van menschenmart en vreugd. 't Was een heerlijk feest voor oogen en ooren, maar 't hart liet het koud.' Totdat ook bij de dichter zijn menselijkheid ontwaakte en uitbrak in een hartstochtelijk gebed. 'Ik ken geen Hollandsch vers,' zo vervolgde Kloos, 'dat zóó gloeit van tranen, tranen door de vreugd van 't bewonderen bedwongen, als die stervende Christus aan zijn kruis. Maar hier reeds vertoont zich hoe Verweys grote deugden tegelijk zijn gebreken zijn.' In de volgende stadia van zijn werk oordeelde Kloos dat Verweys werk steeds meer de hartstocht ontbeerde. Na *Persephone* en *Demeter* was het geen lyriek meer, maar verstandswerk.

Naar Kloos' mening was Verweys werk in negen fasen op te delen, maar voor hij zich aan die karakterisering zette, stelde hij vast dat in Verweys werk als het ware twee figuren lopen – 'een goede en een booze, een blank-goudene en een asch-grauwe':

De eene is de mooie, hartstochtelijke jongen met zijn hooge verbeeldingen, met zijn ziel vol muziek, de mensch die állen gelukkig wil maken en állen genot geven, omdat hij zelf zoo goddelijk véél geniet; de andere is de nuchtere, bedaarde burger, die stevig op zijn voeten staat en het leven in een boekje heeft, het boekje van zijn wijsheid, de drukke redeneerder, die alles wil betoogen en heel de wereld bedillen, omdat *hij* het zooveel beter weet, de in-ervaren practicus, die u zonneklaar bewijzen gaat, dat hartstocht een onding is, en men 't meest voor zichzelf zorgen en altijd hard werken moet, kortom het traditioneele type van een Hollander, zooals dat tot nu toe altijd is geweest.

Voor Kloos was Verwey verworden tot de door schoonheidskoorts bezochte calvinist die hard op weg was de publiekslieveling te worden.¹⁹⁸ Voor Kloos had Verwey niet alleen als vriend, maar ook als dichter afgedaan.

Verweys werk, zo stelt Custers die Verweys grote gedicht *Cor Cordium* niet alleen als een cesuur in het werk van Verwey ziet, maar ook in de vriendschapsrelatie tussen Verwey en

¹⁹⁴ 's-Gravesande 1955, p. 244. Brief van dr. Willem Doorenbos aan Willem Kloos, d.d. 15 februari 1890. *De Nieuwe Gids* archief 69^E5, KB.

¹⁹⁵ Brief van Kloos aan dr. Willem Doorenbos, d.d. 20 februari 1890. Copieboek *De Nieuwe Gids* 69^E4, KB.; 's-Gravesande 1955, p. 286-287.

¹⁹⁶ Verwey 1889 (*Van Het Leven*); Kloos, in: *De Nieuwe Gids* 4 (1889), 2, p. 153-158.

¹⁹⁷ Kloos, in: *De Nieuwe Gids* 5 (1890), I, p. 281-292. Zie ook: Van de Schoor en Brinkman 2008, p. 204.

¹⁹⁸ *De Nieuwe Gids* 5 (1890), I, p. 281-292. Ook in: Cornelissen 2001, p. 85-86.

Kloos, is na 1886 inderdaad niet langer mythologisch, bespiegelend of ontboezemend. Het in dat jaar gepubliceerde *Cor Cordium* is, zo meent Custers, overigens net als Verwey zelf, een eerste aanzet tot een op het 'geestelijke' gerichte kunst.¹⁹⁹ Er werd niet alleen een nieuwe levensbeschouwing geïntroduceerd, maar ook gebruikte Verwey het vers om op een bedekte wijze duidelijk te maken dat aan zijn gepassioneerde vriendschap met Kloos een einde was gekomen.²⁰⁰ Vooral de dichtregel 'Ziel van mijn ziel' is de sleutel tot deze interpretatie. 'Ziel van mijn ziel', door de vrienden dikwijls gebruikt om een zielsverwantschap tussen mensenkinderen weer te geven, zette Verwey nu exclusief in om de innige verwantschap met zijn eigen ziel weer te geven.²⁰¹

Over de ontstaansgeschiedenis van Verweys *Cor Cordium* is niet veel meer bekend dan een briefje van Verwey aan Martha van Vloten dat wellicht op dat gedicht betrekking heeft. Custers schrijft dat Martha, Van Eedens echtgenote, op 2 juli 1886 per ongeluk enkele bladzijden met persoonlijke 'aantekeningen' van Verwey onder ogen kreeg bij Van Eeden in Bussum. In een briefje in concept schreef hij aan Martha: 'Zeg het aan niemand over [...] dat je iets weet van mijn intimiteiten met mijn innigste zelf. Ik geloof dat ik een gevoel van schaamte had toen je zei dat je *dien* omgang gezien had. Mijn twijfel en mijn trots moeten voor mezelf blijven. Ik zal er verzen van maken die een enkele begrijpen zal als ik dood ben.'²⁰²

Verder zijn er Verweys verklaringen achteraf. Zo schreef hij zijn verloofde Kitty van Vloten, als antwoord op haar vragen naar *Cor Cordium*, dat het fout en dom was om meer aan Kloos dan aan zichzelf te denken en gewapend met die wetenschap had hij zijn vers geschreven.²⁰³ Want: 'Niemand kan toch iets anders meer liefhebben dan zichzelf?' schreef Verwey een goede vriendin, die hem naar de gedachte achter zijn *Cor Cordium* vroeg. En later aan zijn verloofde: 'Door den nood gedrongen, ging ik tegenover *zijn* Zelfgevoel, óók mezelf voelen en schreef *Cor Cordium* – Menschen die zich hevig voelen zijn veelal menschen die kost wat kost in alles gelijk willen hebben, omdat iederen indruk die *zij* krijgen voor den éénigen indruk houden. Zijn ze zoo dan ontwikkelen ze meestal een ontzaglijke sterke redeneerkracht. Kloos zijn redeneerkracht is even sterk als zijn gevoel hevig is. Zijn kop is hevig sterk als zijn gevoel hevig is.'²⁰⁴

Kloos' emotie was inderdaad vaak van een grote heftigheid, wat hem vrijwaarde van de kille redeneerkracht die Verwey zo vaak aan de dag legde.²⁰⁵ Direct na het verschijnen van het augustusnummer van de eerste jaargang van *De Nieuwe Gids* was het Diepenbroek die hem met de schepping van dit 'diepe en stoute visioen' feliciteerde en vaststelde dat *Cor Cordium* een nieuwe overwinning was.²⁰⁶ Voor Kloos' hartstochtelijk emotionele geaardheid zou dit

¹⁹⁹ Custers 1995, p. 202.

²⁰⁰ Custers 2004.

²⁰¹ Zie hierover ook Van Halsema 2010, p. 183- 231.

²⁰² Custers 2004.

²⁰³ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. [16 oktober 1888] in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 560. Zie ook: Slijper 2012, p. 136.

²⁰⁴ Brief van Albert Verwey aan Kitty van Vloten, d.d. 15 juli 1889, in: Endt 1990, p. 103-104.

²⁰⁵ Brief van Albert Verwey aan A.S.C. Opzoomer, d.d. 20 december 1886, in: Schenkeveld en Van der Wiel 1995, p. 266.

²⁰⁶ Uyldert 1948, p. 219.

werk, aldus Uyldert, zowel wat de strekking betrof als wat de taal betrof eenvoudig ontoegankelijk blijven.²⁰⁷

Terug naar Kloos' bespreking in zijn *Literaire Kroniek*. In Verweys *Mephistopheles Epicureus* en in de bittere woorden van *In Memoriam Patris* zag Kloos de sleutel tot *Cor Cordium* en hij beschouwde die verzen als de derde fase in Verweys werk. 'Doch dit verzingen in zichzelf,' zo vervolgde Kloos, 'was nog niet beslissend en nog eenmaal verhief zich de dichter tot een hoogvlak van onpersoonlijken hartstocht en plastisch vermogen, zooals hij tot dusverre nog nooit had gehad. "Demeter" is zijn vierde Staat, en dit was de laatste, maar ook de allerbeste keer dat de dichter geheel en al buiten zich zelf trad, zijn eigen ik vergetend in de schoonheid van wat hij zag.' Wat Kloos betrof was *Demeter* de enige epische lyriek die Verwey naast *Persephone* had geschreven. De rest was maakwerk, niet gevoeld, maar bedacht. Het is veelzeggend, zo stelt Custers, dat ook Kloos de cesuur in Verweys werk juist bij het gedicht *Cor Cordium* legt, waarin de dichter, weliswaar op bedekte wijze, geestelijk afstand neemt van zijn vriend.²⁰⁸ Overigens sluit Kloos' visie op Verweys dichterschap volgens Cornelissen goed aan bij het beeld dat Verwey zelf van zijn poëzie had. De latere Verwey was immers van mening dat schoonheid niet meer het enige criterium was om poëzie te beoordelen. Ook het ethische aspect eiste zijn rol op.²⁰⁹

Van Deyssel, die trouwhartig Kloos zijn oordeel schreef na het verschijnen van een *Nieuwe Gids*, reageerde ook na dit decembern timer: 'Uw kroniek bewonder ik als héel mooi, van de kolonnade van kolossen af tot het haut-relief in den rotswand toe', maar hij kon toch niet verhelen bij het lezen van Verweys versregels:

O, wie in zijn leven 't Wonder betij'en laat,
Vindt alle liefs en moois in den donker op straat

droefgeestig te worden en in een melancholieke stemming te geraken.²¹⁰

Van Eeden zal net als Van Deyssel hebben uitgezien naar Kloos' kritiek op de verzamelde gedichten van zijn zwager. Uitgesproken lovend was hij over Verweys cyclus *Van de Liefde die Vriendschap heet*, maar net als Kloos had hij voor Verweys latere poëzie geen goed woord over. 'Wees niet boos op mij,' schreef hij zijn zwager, 'ik zou zoo vrij niet schrijven als ik niet in deze laatste uren mijn oude vriendschap en oude bewondering plotseling wakker had voelen worden, klaar wakker, door die mooie, oude verzen, waarvan ik nooit gehoord had.'²¹¹

Van Eeden had van een aantal sonnetten uit Verweys cyclus *Van de Liefde die Vriendschap heet* al eerder kennis kunnen nemen. Zowel in de eerste als de tweede jaargang van *De Nieuwe Gids* was een aantal sonnetten, tien in totaal om precies te zijn, al eerder

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Custers 2004, p. 83-84.

²⁰⁹ Cornelissen 2001, p. 86. In haar onderbouwing verwijst Cornelissen naar Custers 1995, p. 31-32.

²¹⁰ Brief van Lodewijk van Deyssel aan Willem Kloos, gedateerd 15 februari 1890, in: Prick 1990, p. 36. Van Deyssel citeerde uit: 'Nieuwe Gedichten III', in: Verwey 1889 (*Verzamelde Gedichten*), p.235-237.

²¹¹ Brief van Frederik van Eeden aan Albert Verwey, d.d. 21 oktober 1889 in: Uyldert 1948, p. 277.

verschenen.²¹² In Verweys verzamelbundel stonden vierenzeventig van de oorspronkelijk eenenzeventig sonnetten, die een plek zouden vinden in *Het Boek Der Mysteries* (zo was het plan van Kloos en Verwey) voor het eerst bij elkaar.²¹³

De verzen die dateren van rond 1885 zijn onmiddellijk terug te voeren op de vriendschap tussen Kloos en Verwey, zo stelt zowel Uyldert als Van Eeten.²¹⁴ Nu de breuk tussen de twee vrienden een feit was en *Het boek der Mysteries*, waarvan het bestaan aanvankelijk alleen bekend was bij de twee dichters, geen rol meer speelde, nam Verwey een groot deel van de verzen uit dat boek in zijn verzamelbundel op.²¹⁵ Pas in 1983 maakte Mea Nijland-Verwey Albert Verweys ongepubliceerde sonnetten openbaar en merkte daarbij op dat ze bij de desbetreffende verzen de volgende strofe aantrof uit Shelleys *Epipsychidion*: 'If any should be curious to discover/ Whether to you I am a friend or lover,/ Let them read Shakespeare's Sonnets, taking thence/ A whetstone for their dull intelligence.'²¹⁶

Kloos raakte in het voorjaar van 1891 met Verwey in een felle woordenstrijd verzeild over drie versregels uit Verweys vers *Hemel- en Aard- droom* (er is sprake van een kus in die drie regels), die Kloos voor alles uit *De Nieuwe Gids* wilde weren. Sterk gericht op behoud van abonnees wilde hij die kennelijk dan ook niet onnodig choqueren.

Kloos schonk niet de minste aandacht aan de zogeheten *Vriendschapsverzen* vanaf het eerste moment van verschijnen en evenmin aan Verweys bundeling van die verzen, waaruit de lezer toch ook 'verkeerde' conclusies kon trekken. Terwijl aan de andere kant Verwey een flink aantal sonnetten uit *Het boek der Mysteries* niet voor bundeling geschikt achtte, waaronder het – naar de mening van menig literatuurwetenschapper – niet mis te verstane sonnet LXII:

Wanneer ik denk aan u, die mij bemint,
Bloeien bij 't eerst ontluikende geluid
Mijn schone rijmen naar elkander uit
Tot elk geluid zich wonderlijk verbindt.

Als bloemenstengels bevende op den wind,
Waar ieders bloem zich kronende aan ontsluit,
En 't jong gelaat kust d'andere als zijn bruid –
Zo kust elk rijm, dat zich aan 't ritme ontwindt.

En wij als vreemde bloemen pas ontbloeid
Reiken de lippen bevend naar elkaar
En hangen kussend samen mond aan mond,

²¹² De sonnetten 8, 9, 11, 17, 18, 31 en 32 verschenen in *De Nieuwe Gids* afl. 2, 3 en 4 (1885) en de sonnetten 33, 34 en 41 in *De Nieuwe Gids* afl. 6 (1886).

²¹³ Uyldert 1948, p. 195 e.v.; Van Eeten 1963, p. 68-96.

²¹⁴ Van Eeten spreekt naar aanleiding van Verweys sonnetten over een verhouding tussen de twee dichters die met zekerheid homoseksueel is te noemen. Zie: Van Eeten 1963, p. 68 e.v. Zie ook: H Koen Hilberdink, 'Schoonheid van Smarten, Aspecten van literaire decadentie in de bundel "Van de Liefde die Vriendschap heet" van Albert Verwey, in: *Bzzletin* 129, 14^e jrg. oktober 1985, themanummer de Tachtigers, p. 53 e.v. Zie ook: Stolk 1999, p. 62.

²¹⁵ Verwey 1992.

²¹⁶ Verwey 1983, p. 99-115.

En 't is of beider ziel rijk ritme ontvloeit
 In zoete rijmen, zwellend paar aan paar
 Elk een verrassing en vernieuwd verbond²¹⁷

Het blijft bevreemden dat Van Eeten c.s. Kloos homoseksuele gevoelens toedichten en Albert Verwey bij dit alles buiten spel blijft. Het was Verwey die dit vers op papier zette en niet Kloos.

Kloos' bespreking van zijn *Verzamelde Gedichten* zat Verwey zo hoog dat hij een jaar na dato zijn beklag deed bij Tak (1848-1907), die inmiddels als redacteur van *De Nieuwe Gids* drommels goed wist hoe de verhoudingen lagen.²¹⁸ Na Verweys bezoek bij Tak in Bussum schreef laatstgenoemde aan Kloos dat Verwey na Kloos' kroniek geen enkel vers meer had gepubliceerd: 'Zie ik wel,' zo vervolgde hij,

dan is hij – nu eens alle andere verhoudingen buiten spel gelaten – als auteur zeer getroffen door uwe critiek; – gelooft hij beter te zijn dan gij hem voorstelt en neemt hij met verzen maken voortdurend proeven op zich zelf, zonder de publicatie best aantedurven; en hoopt hij ooit te mogen ervaren, dat uw oordeel onder den invloed van toorn is geschreven. [...] Nu kan men van iemand die op zijn leeftijd moet hooren dat hij zich zelf in zijn mooiste zijn reeds overleefd heeft, wel niet verwachten, dat hij zich in dat vonnis zoo maar schikken zal, ook al ziet hij hoog op tegen den rechter. [...] De persoonlijke geschillen tusschen u en hem, en tusschen v.E. en hem, zoowel al de appreciatie van zijn karakter, die ik wel eens vernam, blijven voor mij buiten beschouwing. Slechts zij die deze dingen meêgeleefd hebben, kunnen ze goed beoordeelen, en aan een oppervlakkig oordeel, gebaseerd op fragmentarische kennis der historie, waag ik mij niet.²¹⁹

Kloos, die gewoon was kritiek op zijn werk serieus te nemen, antwoordde Tak onder andere het volgende:

Amice, ik heb uw brief van heden morgen verscheidene malen aandachtig gelezen, maar ik begrijp uwe bedoeling niet. Of het moest zijn, dat gij alleen eenigen gedachten hebt willen geven over een zaak, waarover gij zelf aan het denken zijt gegaan, aan het denken gegaan door de conversatie van Verwey, en waar gij nu mijn aandacht ook eens op wilt vestigen. [...] Wat toch is het geval? Verwey publiceert zijn verzamelde gedichten en ik schrijf daarover een studie, die de geschiedenis van zijn talent in haar opeenvolgende fasen, psychologisch ontleedt. Ik heb dit gedaan naar mijn beste vermogen, sine ira et studio [zonder haat en voorliefde], en of er nu in die ontleding gedachten en bevindingen staan, die Verwey onaangenaam aandoen, kan ik natuurlijk niet helpen, maar hij die het boek schreef.²²⁰

²¹⁷ Zie noot:59.

²¹⁸ Brief van P.L. Tak aan Willem Kloos, d.d. 20 december 1890, De Nieuwe Gids-archief 69^E5, KB.

²¹⁹ Brief van P.L. Tak aan Willem Kloos, d.d.20 december 1890, De Nieuwe Gids-archief 69^E5, KB.

²²⁰ Brief van Willem Kloos aan P.L. Tak, d.d. 21 december1890, De Nieuwe Gids-archief copieboek 69^E14, KB.

Tak, die zich op zijn beurt enige tijd later bij Verwey op Villa Nova in Noordwijk meldde, liet Kloos' epistel wijselijk onbesproken en trachtte integendeel de lucht tussen de beide vroegere vrienden zoveel mogelijk te klaren.²²¹ Hij had Verwey, die hij uit het verleden kende als een enthousiast redacteur en medewerker van *De Nieuwe Gids*, nog zeker niet afgeschreven en hij drong er bij Kloos op aan dit ook niet te doen. Kloos, aangespoord door zowel Tak als anderen uit zijn kring, deed nu een stap in de richting van Verwey:

Het spijt mij te vernemen, dat uw tegenwoordige reden van niet-medewerking in de N.G. te wijten is aan mijne kroniek over uwe 'Gedichten'. Laat u daardoor toch niet afschrikken: ik kan toch niet anders schrijven dan ik meen? En hebt gij niet dezelfde vrijheid van schrijven over mij, die ik mij over u veroorloof? Doe weêr eens wat, stuur weêr eens wat.²²²

Want ook Kloos zag in Verwey nog steeds een bruikbare kracht en herhaalde opnieuw in een brief wat hij in essentie een dag eerder aan Tak had geschreven: Kloos zou geen ongunstig oordeel meer vellen over Verweys werk, 'zoodat gij gerust uwe in portefeuille berustende verzen zult kunnen publiceeren, zonder bang behoeven te zijn voor mijne kritiek'.²²³

Twee maanden later, in de februari-aflering van de zesde jaargang (1891) van *De Nieuwe Gids*, verscheen een viertal versjes van Verwey.²²⁴ Voor een hernieuwde samenwerking tussen de redactiesecretaris Kloos en de 'medewerker' Verwey leek een eerste stap gezet.

²²¹ Zie over de Villa Nova: Den Otter 2001.

²²² Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 17 december 1890. In: Van de Schoor en Brinkman 2008, p. 147-149. [Copieboek Willem Kloos, KB 69 E14, f.497-498] Zie ook: 's-Gravesande 1955, p. 315-316.

²²³ Brief van Willem Kloos aan Albert Verwey, d.d. 22 december 1890, *De Nieuwe Gids*-archief, copieboek 69^F 23 KB. Zie ook: Van de Schoor en Brinkman 2008, p.150-151.

²²⁴ Onder de naam *Neuring*, in: *De Nieuwe Gids* 6 (1891), I, p. 462-465.